

Eski Türk Edebiyatı - 5. Ünite Notları

ESKİ TÜRK EDEBİYATINA GİRİŞ-BİÇİM ve ÖLÇÜ

ÜNİTE 5-ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA ÖLÇÜ ve KAFIYE

Türk Edebiyatında Aruz Bahirleri:

- 1– Hezec bahri
- 2– Recez bahri
- 3– Remel bahri
- 4– Münserih bahri
- 5– Muzâri bahri
- 6– Müctes bahri
- 7– Serî bahri
- 8– Haffî bahri
- 9– Mütekarip bahri
- 10– Kâmil bahri
- 11– Ahreb ve ahrem kalıpları

1. HEZEC BAHRİ

Çok kullanılan kalıplar:

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

mef'ülü mefâ'ilün fe'ülün (Bu vezin bazen “mef'ülün fâ'ilün fe'ülün” şeklini de alabilir. Buna sekt-i melîh denir)

Az kullanılan kalıplar:

mefâ'ilün mefâ'ilün (Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün vezninin murabba şeklidir.)

mef'ülü mefâ'ilün (mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün vezninin murabba şeklidir.)

mefâ'ilü fe'ülün mefâ'ilü fe'ülün

mef'ülü mefâ'ilü fe'ülün

2. REZEC BAHRİ

Çok kullanılan kalıplar:

müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün

müstef'ilün müstef'ilün

müstef'ilün fe'ülün müstef'ilün fe'ülün (Bu veznin muzâri bahrine göre takt'î mef'ülü fâilatün mef'ülü fâilatün' dür.)

müfte'ilün me'failün müfte'ilün me'failün

Az kullanılan kalıplar:

müstef'ilün müstef'ilün (müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün vezninin murabba şeklidir.)

müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün

3. REMEL BAHRİ

Çok kullanılan kalıplar:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (Bu veznin ilk tef'ilesi fâ'ilâtün,son tef'ilesi de fa'ilün olabilir)

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün (Bu veznin ilk tef'ilesi fâ'ilâtün,son tef'ilesi de fa'ilün olabilir)

Az kullanılan kalıplar:

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün

fâ'ilâtün fâ'ilâtün (fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün vezninin murabba şeklidir.)
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün (Bu veznin ilk tef'ilesi fâ'ilâtün de olabilir.)
fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün (Bu veznin kâmil bahrinde ki taktî'i "mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün"dür.)

4.MÜNSERİH BAHRİ

Çok kullanılan kalıp:müfte'ilün fa'ilün müfte'ilün fa'ilün

Az kullanılan kalıp: müfte'ilün fa'ilün(müfte'ilün fa'ilün müfte'ilün fa'ilün vezninin murabba şeklidir.)

5.MUZÂRİ BAHRİ

Çok kullanılan kalıplar:

mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün (Bu veznin recez bahrine göre taktî'i "müste'ülün fe'ülün müste'ülün fe'ülün"dür.)

mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün

Az kullanılan kalıp: mef'ülü fâ'ilâtün (mef'ülü fâ'ilâtün mef'ülü fâ'ilâtün vezninin murabba şeklidir)

6.MÜCTES BAHRİ

Çok kullanılan kalıp: mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Az kullanılan kalıp: mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün

7.SERÎ BAHRİ

Çok kullanılan kalıp: müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün

Az kullanılan kalıplar:

müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilâtün

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

mefâ'ilün mefâ'ilün (mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün vezninin murabba şeklidir.)

8.HAFÎ BAHRİ

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün (Veznin ilk tef'ilesi fâ'ilâtün,son tef'ilesi de fâ'ilün olabilir.)

9.MÜTEKARİB BAHRİ

Çok kullanılan kalıp: fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

Az kullanılan kalıp: fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün

10.KÂMİL BAHRİ

Çok kullanılan kalıp:

mütefâ'ilün fe'ülün mütefâ'ilün fe'ülün (Bu veznin remel bahrine göre taktî'i "fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün"dür.)

Az kullanılan kalıplar:

mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün

mütefâ'ilün mütefâ'ilün (mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün mütefâ'ilün vezninin murabba şeklidir.)

11.AHREB ve AHREM KALIPLARI

Hezec bahrinden çıkarılmışlardır.

"Mef'ülü" ile başlayanlar ahreb , "mef'ülün" ile başlayanlar da ahrem kalıplarıdır.

Rübâ'î vezinleridir.

Rübâ'î de aynı gruptan olmak koşuluyla her mısra farklı bir vezin ile yazılabilir.

Çok kullanılan kalıplar:

mef'ülü mefâ'ilün mefâ'ilü fe'ül

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ül

mef'ülü mefâ'ilün mefâ'ilün fâ'

mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilün fâ'

Az kullanılan kalıplar:

mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlün fâ'
mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü fe'ûl
mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilün fâ'
mef'ûlün fâ'ilün mefâ'ilü fa'ûl

DİVAN ŞİİRİNDE KAFİYE

- Aruz vezni ile birlikte Divan şiirinin iki ahenk unsurundan biri kafiyedir.
- Kafiye;redifsiz manzumelerde mısra sonundaki;redifli manzumeler de ise rediften hemen önceki ses tekrarlarından oluşan ahenk unsurudur.Kısaca;en az iki mısra sonunda ki ses tekrarı olarak tanımlanabilir.

Tek bir sesin tekrarıyla meydana gelen kafiyelere mücerred kafiye, birden fazla sesin tekrarıyla meydana gelen kafiyelere mürekkeb kafiye denir.

Mürekkeb kafiye'nin mürdef, mukayyed ve mü'esses olmak üzere üç türü vardır. Bu adlandırmada ridf, kayd, te'sîs ve dahîl adları verilen kafiye harfleri esas alınmıştır.

Divan şiirinde dokuz kafiye harfi vardır. Bunlar arasında asıl kafiye harfi revîdir.

Revîden önce gelebilecek kafiye harflerine;

àRidf

àKayd

àTe'sîs

àDahîl denir.

Revîden sonra gelen harflere sırasıyla ;

àVasl,

àHurûc,

àMezîd

àNâ'ire denir.

Ridf, revîden hemen önce gelen bir uzun ünlü (â, û, î),kayd da revîden önceki harekesiz ünsüzdür.Te'sîs ise, revî ile aralarında bir harekeli ünsüz bulunan eliftir.

Ridf ve revî ile yapılmış kafiye mürdef

Kayd ve revî ile yapılmış kafiye mukayyed

Te'sîs, dahîl ve revî ile yapılmış kafiye de mü'esses kafiye denir.

*Her kafiye redif ve kayddan yalnızca birinin bulunabileceği; dahîlin ise bağımsız bir kafiye harfi olmadığı, ancak mü'esses bir kafiye de te'sîs ile birlikte kullanılabilmesi unutulmamalıdır.

Mürdef àridfli

Mukayyed àkaydlı

Mü'esses ise àte'sîsli demektir.

Redif ise Divan şairlerinin sık kullandığı bir ahenk unsurudur.

Redifi revîden sonra gelen ve aynen tekrarlanan ses veya seslerin tamamı olarak tanımlamak mümkündür.

Redifli manzumelere müreddef denir.

Kafiye ile ilgili Bazı Terimler ve Temel Kurallar

Kafiye'nin asıl anlamı başın arkası ya da ensedir.Terimleşerek beytin sonu anlamını kazanmıştır.

Divan şiirinde kafiye'yi revî harflerinin tekrarı meydana getirir. Revî'nin asıl anlamı "devenin yükünün bağlandığı iptir."

Revî redifsiz kafiyelerde mısra ve beyit sonunda,redifli kafiyelerde de mısra ortasında hatta mısranın ilk kelimesinde olabilir.Kafiyeden sonra tekrarlanan birbirinin aynı ek ve sözcüklere redif denir.

Redif;revîden sonra gelen anlam ve işlev bakımından aynı ek,sözcük ya da sözcük grubudur.

Redifli manzumelere müreddef denir.Redifli kafiyelere kâfiye-i mürdefe denir.

Kafiye Sözcüklerinde Farklılık:

Kafiye tanımlarında revî'nin farklı sözcüklerin son sesi olması gerektiği özellikle vurgulanır.Bu farklılık üç şekilde oluşur.Bunlar;

1.Anlamları ayrı farklı kelimeler :Alem ve kalem sözcükleri gibi...(aralarında kafiye olmasına rağmen bu iki sözcük hem anlam bakımından hem de yazılışları bakımından farklıdır.)

2.Anlamları aynı farklı kelimeler : Lisân ve zebân sözcükleri gibi...(aralarında kafiye olan bu iki sözcük yazılışları farklı ancak eş anlamlı iki kelimedir.)

3.Eş sesli kelimeler:Behâ kelimesi gibi...(Bu kelime Arapça'da güzellik anlamına gelirken,Farsça'da kıymet,paha anlamına gelmektedir.)

Kafiye Harfleri:

Divan şiirinde "ridf,kayd,te'sîs,dahîl,revî,vasl,hurûc,mezîd ve nâ'ire"adı verilen dokuz kafiye harfli kullanılmıştır.Bu harflerden dördü revîden önce,dördü de sonra gelir.

Bunlardan revîden önce gelen kafiye harfleri;

àRidf

àKayd

àTe'sîs

àDahîl dir.

Revîden sonra gelen kafiye harfleri;

àVasl,

àHurûc,

àMezîd

àNâ'ire dir.

1.REVÎ:

Kafiyeyi meydana getiren asıl harftir. "şöhret ve sûret" kelimelerinde ki t ler gibi...

Revî üç durumda bulunabilir;

a) Kafiye'nin son harfi aslî harf olur;âzâd ve sayyâd kelimelerinde ki d harfi gibi...

b) Kafiye'nin son harfi aslî olmasa da,ek olduğu fark edilmeyecek kadar kelimeyle kaynaşmış olan sözcükler;cünbiş ve nümâyîş kelimelerinde ki ş harfleri gibi... (cünbiş'te son harf "be ب",nümâyîş'te son harf "ye ی" idir.Sözcüğün sonunda ki "şın ش" aslında ektir.)

c) Zorlayla kelimenin son aslî harfi kabul edilenler;evden ve kevden(ahmak)kelimelerinde n harfi kafiye kabul edilir ancak evden kelimesinde ki nâvav kevden kelimesindeki nânun harfidir.(Bu şekilde oluşan kafiyeler Divan şiirinde kusurlu kafiye olarak kabul edilir.)

Revîler harekeli olup olmaması açısından iki gruba ayrılır.

a) Harekesiz revî : bahâr ve ezhâr kelimelerinde ki re harfleri gibi...

b) Harkeli revî : kemâle ve hayâle kelimelerinde ki lam gibi...

2.RİDF:

Revîden önceki "elif(=â), vav(=û), ye(=î)" harfleridir.

Kafiyede ridf elif iseàridf-i elifî , vav iseà ridf-i vavî , ye iseàridf-î yâyi denir.

Ridfli kafiyelereàkâfiye-i mürdefe denir.

Ridfin kafiyede aynen tekrarlanması gereklidir.Tekrarlanmıyorsa kafiye kusuru sayılır.

3.KAYD:

Revîden önce gelen ve kendinden önce kısa ünlü/hareke bulunmayan sakin sessizdir.

Kaydli kafiyelereà kâfiye-i mukayyede denir.

Kafiye de kaydın tekrarlanması kusur olarak görülmemekle beraber,ahenk unsuru olarak tekrar edilmesinde yarar vardır.

Eğer kayd farklı olacaksa mahreçleri yakın sesler olması gerekmektedir.(Bahr kelimesindeki h eski yazıda ha (ح),şehr kelimesindeki h ise güzel he(ه) harfidir.)

4.TE'SÎS:

Revi ile arasında harekeli ünsüz olan eliftir.

Te'sisli kafiyelereà kâfiye-i mü'ssese denir.

Tesisin kafiyede tekrarı şart değildir ancak ahenk unsuru olarak tekrarlanması yararlıdır.

Türk ve İran şairlerinin aksine Arap şairleri te'sis kullanımına önem vermektedir.

5.DAHİL:

Te'sîs ile revî arasındaki harftir.

Bağımsız bir kafiye harfi değildir.Ancak mü'esses bir kafiye de te'sîs ile bulunur.

Kafiye Türleri:

Harflerine göre kafiye türleri

A – Kâfiye-i mücerrede: Sadece revînin tekrarından meydana gelen kafiyelerdir.

ÖRN.

Ölme gönül firâk ile İsî-nefes gelür

Yanma ciğer figân ile feryâd-res gelür

Almak istersen eğer ders-i edeb

Ehl-i fazlun sohbetin eyle taleb

B – Kâfiye-i mürekkebe: Birden fazla ses benzeşmesinden meydana gelen kafiyelerdir.

Kullanılan harflerin türüne göre kendi içinde üç gruba ayrılır.

a) Kâfiye-i mürdefe(mürdef kafiye) :Revîden önce ridf (â, û, î) bulunan kafiyelerdir.

ÖRN.

Elifli(â'lı)Mürdefler à

Eğer olmaz ise bir evde inâs

Bozulur mahv olur o evde esâs

Vavlî(û'lu) Mürdefler à

Olam dirsen iki dünyâda merğûb

Hevâya uyma nefse olma mağlûb

Yeli(î'li) Mürdefler à

Mâl-i dünyâya sakın olma harîs

Çünkü gitmez kabre illâ bir kamîs

b) Kâfiye-i mukayyede(mukayyed kafiye) :Revî ve kayddan meydana gelen kafiyelerdir.

ÖRN.

Cidde sa'y it olmasun kârunda haşv

Âdemi berbâd ider çün lehv ü lağv

c) Kâfiye-i mü'essese(mü'esses kafiye) :Revîden önce dahîl,ondan önce de te'sîs bulunan kafiyelerdir.

ÖRN.

Zemân oldukça tahsîle müsâ'id

Anı fevt itme tahsîl it fevâ'id

İlk mısradâ dahîl "ayn" ,ikinci mısradâ "hemze" 'dir.

İltizâm: Revînin birden fazla olması durumudur.

Cinaslı kafiye: Osmanlı dönemi kafiye risalelerinde böyle bir kafiye bulunmamaktayken günümüz de cinaslı kelimeler ile yapılan kafiyelere bu ad verilmektedir.Genellikle mürekkeb cinasla yapılırlar.

ÖRN.

Yârün bizümler kibri nedür kînesi neden

Yâ Rab n'olaydı gitseydi ol kîne sîneden

Kafiyenin birden fazla olması

Bazı şiirlerde mısra sonundaki kafiye dışında birde iç kafiye bulunmaktadır.

İki kafiyeli şiirlereà zû-kâfiyeteyn(iki kafiyeli)denir.

İkiden fazla kafiyesi olan şiire; zü'l-kavâfi (çok kafiyeli)denir.

ÖRN.

Her gün hayâl-i çihre-i dilberden ağların

Her dün melâl-i turre-i dilberden ağların

Zü'l kavâfinin mısra sonundaki kafiyesine kâfiye-i âsliyye(asıl kafiye), diğer kafiyelerine ise kâfiye-i mülhaka(ek kafiye) adı verilir.

Tarsî: Mısra sonundaki kafiyelerden önce, iki mısrada paralel olarak yer alan aynı vezindeki kelimelerin birbiriyle kafiyeli olmasıdır.

Tarsî yapılan beyit ya da mısralara murassa denir. Murassa beyitler aynı zamanda zü'l-kavâfi beyitlerdir ancak tarsî'de kelimelerin aynı vezinde olması şartı olduğundan her zü'l-kavâfi beyit murassa olmaz.

Kafiye Kusurları:

“Uyûb-ı kafiye” başlığı altında toplanmıştır.

Beş farklı şekli vardır;

- Kafiyede ridfin (revîden önceki uzun ünlülerin) farklı olması:mâr ve mûr gibi...
  - Kafiyede kısa ünlülerin farklı olması: gül ile gil gibi...
  - Revînin farklı olması: Bir kafiye kusurudur ancak kafiyelerin çıkış yerlerinin yakın olması şartı vardır. sabâh ve sipâh kelimelerinde olduğu gibi... Sabâh kelimesindeki h -ha (ح) , sipâh kelimesindeki h ise güzel he(ه)
- àArapça ve Farsça kelimelerde örneklerine sıkça rastlanmaktadır. mekteb ve hep kelimelerinde olduğu gibi... En çok rastlanan ikfâ çeşidi “b” ile “p” arasında yapılandır. Yazılıştta imlâbirliğini korumak için imlâyı değiştirmek de bu gruba girer.
- Şiirde aynı kafiyenin tekrarlanması
  - Revî harfinin bir yerde harekeliyken başka bir yerde sakin olması

Kafiye-i şâygân(kafiye-i şâyegân): Farsçada hem çoğul eki hem de fiilden sıfat yapan ek olan “-ân” eki ile yapılan kafiyelere denir. Aslında bir tür îtâdır. Bu tür kafiyelerin îtâ olarak değerlendirilmemesi için gazelde birden fazla yapılmamış olması gerekir. Kasidede de aralarında en az yedi beyit bulunmalıdır.

Kafiye ile ilgili bazı UYARILAR!!!

- Kafiye harfi ya harekeli ya da harekesizdir, iki türlü olmaz. Harekeliyse bu hareketin tekrarı gereklidir.
- Revînin ek olmaması gereklidir. Bu kurala uymayan kafiyeler kusurlu kafiye kabul edilir. “biz ve evliyiz” kelimelerinde olduğu gibi...
- Reviden önce harekeli bir ünsüz(dahîl) o ünsüzden önce de elif var ise(te’sis), elif harfinin ahenk açısından şiir boyunca tekrarlanması yararlıdır.
- Kafiyede harekesiz(mukayyed) reviden önce bir ünsüz(dahîl) ve ondan önce de bir elif varsa(te’sis) bu ünsüz hareketi aynen tekrarlanmalıdır.
- Harekeli(mutlak) reviden önce bir ünsüz(dahil) ve ondan önce de elif (te’sis) varsa; bu ünsüzün hareketi farklı olabilir.
- Reviden önce uzun ünlü(ridf) varsa kafiyede aynen tekrarlanmalıdır. Bu tür kafiyelerde uzun ünlülerin farklı oluşu bir kafiye kusurudur.
- Reviden önce harekesiz ünsüz (kayd) varsa bu ünsüzün tekrarlanması tercih edilir. Eğer tekrarlanamazsa tekrarlanan harflerin birbirine yakın sesleri gösteren harfler olması gereklidir.
- Reviden sonra gelen bütün harfler ve hareketleri(redif) aynen tekrarlanmalıdır.
- Farsça çoğul eki ve sıfat-fiil(sıfat-ı müşebbehe) eki olan “-an” ekiyle yapılmış kafiyeleri gazelde birden fazla kullanmak, kaside de ise yedi beyitten az ara ile tekrarlamak kurallara göre kusurdur.
- Gazelde kafiyenin aynen tekrarı büyük kusurdur. Kaside de ise tekrarlanan kafiyeler arasında en az yedi beyitlik bir ara bulunmalıdır.
- Kurallara göre Farsça olsun, Türkçe olsun gazelde aynı ekle birden fazla kafiye yapılması kusurdur.
- Kafiyeyi oluşturan sözcüklerden biri Farsça terkip halinde diğeri de terkipsiz ise, bu kafiyelerde kusurlu kafiyelerdir.

